

В. О. Крамченковакандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Харківській національній педагогічній університет імені Г. С. Сковороди**Н. С. Романко**магістрант кафедри практичної психології
Харківській національній педагогічній університет імені Г. С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ ПОДРУЖНИХ ТА БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У БАГАТОДІТНИХ СІМ'ЯХ

У статті представлено результати дослідження інтегральних параметрів сімейного функціонування в багатодітних родинах, визначено типи сімейних систем, показники подружніх стосунків чоловіків і дружин та параметри їх батьківського ставлення у взаємодії «батько-дитина». За допомогою кореляційного аналізу виявлений взаємозв'язок параметрів сімейної згуртованості та адаптації з показниками батьківських та подружніх відносин у багатодітних родинах.

Ключові слова: багатодітна сім'я, сімейне функціонування, подружні стосунки, батьківське відношення, сфера сімейної взаємодії.

Постановка проблеми. На сьогодні поняття «багатодітна сім'я» визначене на законодавчому рівні як сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває в зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом із трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує [2]. В Україні, за даними перепису населення 2001 року, налічувалося 396,2 тис. багатодітних сімейних домогосподарств, з них – 298,4 тис. – із трьома дітьми, 63,9 тис. – з чотирма і 33,9 тис. – з п'ятьма і більше дітьми. Частка сімей із трьома і більше дітьми становить лише 5,7%; 3,3% у містах і 10,9% у селах, але саме в багатодітних сім'ях виховується близько 20% усіх дітей в країні [8].

Внутрішньосімейна взаємодія, різноманітні проблеми та позитивні характеристики сімей, зокрема багатодітних, були й залишаються предметом вивчення [1; 5; 7]. Система батьківсько-дитячих та подружніх стосунків у багатодітних родинах має значні особливості і при цьому малодосліджена. До окремих теоретичних і практичних питань становища багатодітних сімей зверталися В.А. Занфіров [3, с. 3], Л.Є. Смола, Є.М. Луценко [9, с. 7] та інші.

Вперше на зв'язок кількості дітей у сім'ї з якістю їх виховання звернув увагу А.С. Макаренко. Він був глибоко переконаний, що для успішного виховання дитини сім'я повинна бути насамперед колективом, тому радив навіть тоді, коли сім'я зазнає деяких матеріальних труднощів, не обмежуватися однією дитиною. Тільки в сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування та виховання може мати нормальний розвивальний характер, – наголошував видатний педагог [6, с. 7–18].

Дослідники внутрішньосімейних стосунків (М. Бикова, О. Бондарчук, К. Кован тощо) зауважують, що батьківсько-дитячі стосунки в багатодітних сім'ях мають свої переваги. Це насамперед: турбота про потреби дитини, її фізичну та психологічну захищеність і безпеку наряду з батьками забезпечується старшими дітьми; копіювання і наслідування виконання сімейних ролей через спостереження за всіма членами родини, багато можливостей розвитку через різнобічний вплив кожного члена сім'ї; умови для набуття досвіду спілкування і вирішення конфліктів, набуття досвіду колективних стосунків, що полегшує адаптацію в нових суспільних відносинах, встановлення меж діяльності дитини – не тісних, але й не повністю контрольованих. Діти в багатодітній сім'ї звикають піклуватися один про одного, надавати взаємну допомогу, поступатися в разі потреби своїми інтересами, розділяти радощі та горе. У процесі повсякденного спілкування зі старшими братами та сестрами молодші діти швидше розвиваються, переймаючи їхній життєвий досвід [7, с. 82]. Стосунки в багатодітних сім'ях, у тому числі між чоловіком та дружиною, між батьками та їхніми дітьми, складні та взаємопов'язані, характер і особливості цих стосунків потребують вивчення. Але, не дивлячись на те, що тема багатодітних родин підіймалася дослідниками, особливості стосунків між чоловіком та дружиною, взаємодіювання між батьками та дітьми в багатодітних родинах вивчені мало.

Метою статті є визначення особливостей функціонування подружньої та батьківської підсистем сім'ї та виявлення взаємозв'язків інтегральних параметрів сімейного функціонування і подружніх та батьківських відношень у багатодітних родинах.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 36 жінок та 32 чоловіка, з 36-ти багатодітних родин, що виховують трьох або більше дітей. Середній вік жінок – 37 років, чоловіків – 42 роки. Всі 68 респондентів є жителями міста Харків, мають принаймні одну вищу освіту, подібні соціально-демографічні характеристики.

У ході дослідження використовувалися такі психодіагностичні методики: «Шкали сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3), опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)» О. Волкової, Г. Трапезникової, опитувальник «Взаємодія батько–дитина» І. Марковської [5]. Математико-статистична обробка даних здійснювалася за допомогою t-критерію Стьюдента для визначення достовірності відмінностей та кореляційного аналізу за Пірсоном. Статистична обробка даних проводилася в комп'ютерній програмі Statistica 10.0.

Дослідження багатодітної сімейної системи включало визначення рівня інтегральних показників – сімейної згуртованості та адаптації (гнучкості) в актуальному (реальному) та ідеальному (уявному) сімейному функціонуванні. За результатами дослідження сімейної згуртованості середні значення, згідно з відповідями жінок щодо реальної сім'ї (37,44) та ідеальної сім'ї (38,45), а також чоловіків щодо реальної сім'ї (36,67) та ідеальної сім'ї (35,00) відповідають розділеному рівню згуртованості. Статистичний аналіз даних показав, що погляди чоловіків та жінок на сім'ю відрізняються тим, що в думках про ідеальну сім'ю жінки бачать її більш згуртованою, ніж чоловіки (табл. 1).

Більшість багатодітних родин відносяться до збалансованих рівнів згуртованості, що є показником успішності функціонування системи. Так, 82% родин відносяться до розділеного рівня. Отже, члени таких сімей здатні збиратися разом, обговорювати проблеми, надавати один одному підтримку, приймати спільні рішення, не дивлячись на те, що їхні взаємовідношення відрізняються деякою емоційною розділеністю. 6% багатодітних родин відносяться до зв'язаного рівня згуртованості, який характеризується емоційною близькістю, лояльністю у взаємовідносинах. Члени сім'ї часто проводять час разом, причому він для них важливіший, ніж час, присвячений особистим інтересам. 12% відносяться до роз'єданого,

екстремального рівня, який розглядається як проблематичний, такий, що призводить до порушень функціонування сімейної системи. За такого рівня члени сім'ї майже не відчувають прив'язаності один до одного, демонструють неузгоджену поведінку. За результатами дослідження сімейної адаптації (гнучкості), середні значення згідно з відповідями жінок щодо реальної сім'ї (31,56) та ідеальної сім'ї (33,09), а також чоловіків щодо реальної сім'ї (31,83) та ідеальної сім'ї (33,67) відповідають хаотичному рівню адаптації. Причому результати опитування жінок та чоловіків відносно сімейної адаптації (як реальної, так й ідеальної) майже збігаються (табл. 1).

За рівнем адаптації 15% багатодітних родин відносяться до збалансованих рівнів, а саме: 12% – до гнучкого рівню, 3% – до структурного рівню адаптації. Переважна більшість родин (85%) характеризуються хаотичним рівнем сімейної адаптації (85%), котрий є екстремальним і свідчить про порушення у функціонуванні сімейної системи.

Взагалі, за результатами комбінування рівнів згуртованості та адаптації більшість багатодітних родин відносяться до середньозбалансованих (середньофункціональних) сімейних систем (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл типів сімейних систем у багатодітних сімей

Таблиця 1

Інтегральні показники сімейного функціонування

Показники	Середні показники за групами		t-критерій	p
	матері	батьки		
Згуртованість, реальна сім'я	37,44	36,67	1,19	0,237
Згуртованість, ідеальна сім'я	38,45	35,00	3,37	0,002
Адаптація, реальна сім'я	31,56	31,83	-0,31	0,754
Адаптація, ідеальна сім'я	33,09	33,67	-0,47	0,640

Вивчення рольових очікувань та домагань у шлюбі багатодітного подружжя показало, що середні значення всіх отриманих показників знаходяться в коридорі середнього рівня (табл. 2). За даними статистичного аналізу, для чоловіків виконання ними батьківсько-виховної функції набагато важливіше, ніж для жінок. Роль батька має для чоловіків істотніше значення, ніж для жінок – роль матери. Чоловіки більшою мірою вважають батьківство основною цінністю, що концентрує навколо себе життя сім'ї. Жінки очікують від чоловіків набагато більшої соціальної активності, ніж чоловіки – від жінок.

Взагалі, жінки демонструють високий ступінь значущості зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільної) їхніх чоловіків для стабільності шлюбно-сімейних стосунків. Більшість дружин із багатодітних родин вважає, що в їхнього

шлюбного партнера мають бути великі професійні інтереси, він має відігравати активну суспільну роль (табл. 2).

Як показав аналіз уявлень чоловіків та дружин із багатодітних родин про ієрархію сімейних цінностей (рис. 2), для чоловіків найбільш важливі цінності: батьківсько-виховна, соціальна активність, особистісна ідентифікація з дружиною, емоційно-психотерапевтична. Жінки віддають перевагу соціальній активності та емоційно-психотерапевтичним цінностям. І для чоловіків, і для дружин найменш значущою є цінність інтимно-сексуальної сфери (але взагалі вона важливіша для чоловіків, ніж для жінок). Це говорить про те, що вони не вважають сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя. Проте помилкою буде інтерпретувати результат дослідження як недооцінку сексуальних стосунків у шлюбі, адже

Таблиця 2

Відношення до сімейних цінностей подружжя з багатодітних сімей

Показники	Середні показники за групами		t-критерії	p
	дружини	чоловіки		
Інтимно-сексуальна цінність	3,62	4,25	-1,58	0,12
Особистісна ідентифікація	5,94	6,08	-0,28	0,78
Господарсько-побутова сфера, очікування	4,75	5,42	-1,89	0,06
Господарсько-побутова сфера, домагання	4,88	4,92	-0,10	0,92
Батьківсько-виховна сфера, очікування	6,19	6,25	-0,15	0,89
Батьківсько-виховна сфера, домагання	6,06	7,58	-5,19	0,000003
Соціальна активність, очікування	7,19	5,75	3,89	0,000281
Соціальна активність, домагання	6,94	6,58	0,71	0,48
Емоційно-психотерапевтична сфера, очікування	6,94	7,08	-0,34	0,73
Емоційно-психотерапевтична сфера, домагання	5,81	5,17	1,58	0,12
Зовнішня привабливість, очікування	6,25	6,42	-0,39	0,69
Зовнішня привабливість, домагання	5,38	5,08	0,59	0,55

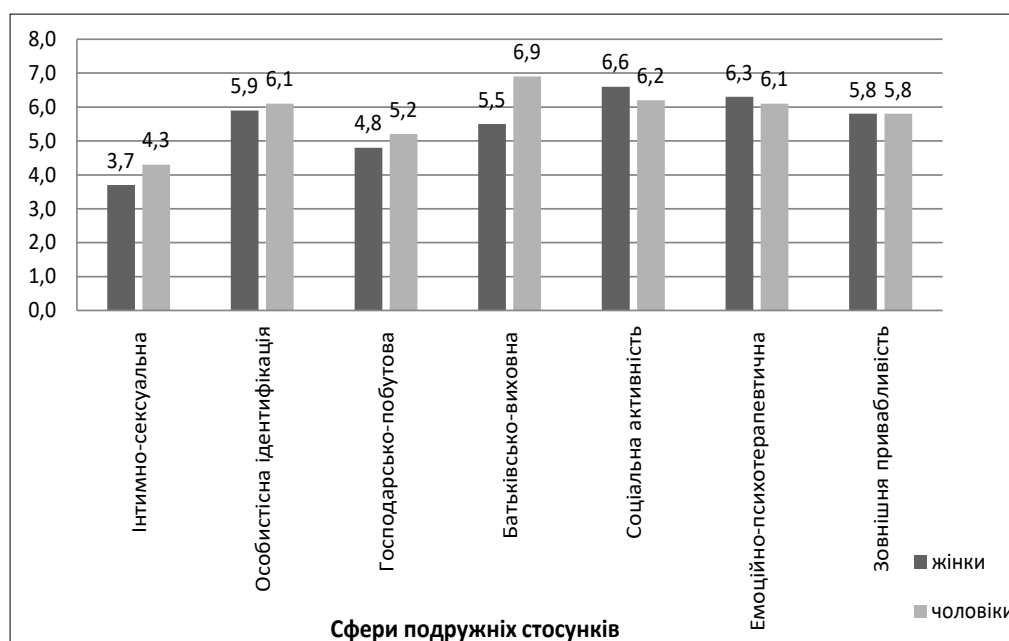

Рис. 2. Ієрархія сімейних цінностей подружжя з багатодітних сімей

для такого висновку потрібні оцінки, що нижчі 3-х балів. Також дослідження виявило низький рівень установок чоловіків та жінок на реалізацію господарсько-побутових функцій сім'ї. Отже, побутова організація сім'ї в багатодітних подружжях не дуже важлива, причому це стосується як ступеню очікування від партнера активного вирішення побутових питань, так і власної активної участі у веденні домашнього господарства.

Загалом, сімейні цінності багатодітних подружжів сильно узгоджені, максимальні ступені узгодженості відмічаються по таких цінностях, як «зовнішня привабливість», «емоційно-психотерапевтична сфера» та «особистісна ідентифікація з чоловіком/дружиною». Найменш узгоджена батьківсько-виховна сімейна цінність.

За результатами дослідження рольової адекватності (табл. 3) встановлено, що загалом жінкам більше властива рольова неадекватність, їхні очікування не відповідають домаганням чоловіків у багатьох сферах сімейного життя. Очікування і жінок, і чоловіків перевищують домагання їхніх шлюбних партнерів у таких сімейних цінностях, як емоційно-психотерапевтична, зовнішня привабливість. Отже, має місце недостатньо задоволена потреба багатодітних подружжів в емоційному розумінні та психологічній підтримці з боку їхнього партнера. Результати демонструють високий ступінь орієнтації чоловіків і дружин на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в питаннях корекції психологічного клімату, надання моральної та емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери». Враховуючи наявність у родині трьох та більше дітей, можна зробити висновок про підвищену потребу батьків у психологічній підтримці від свого шлюбного партнера і одночасно з цим – про недостатній час (та/чи знання) для надання такої допомоги.

Для чоловіків у багатодітних родинях важливо, як виглядає їхня дружина, вони бажають мати зовні привабливого партнера. Але самі респонденти применшують важливість власної зовнішньої привабливості в очах свого партнера, не виражають прагнення модно і красиво вдяга-

тися, орієнтуватися на сучасні зразки зовнішнього вигляду (табл. 3). Жіночі очікування відносно батьківсько-виховної цінності нижчі від домагань чоловіків. Має місце низький рівень установок жінок на активну батьківську позицію своїх чоловіків одночасно з високою орієнтацією чоловіків на власні обов'язки щодо виховання дітей. Очікування чоловіків щодо соціальної активності нижчі від домагань жінок по цьому критерію. Взагалі для жінок сфера «соціальна активність» набагато важливіша, ніж для чоловіків, вони здебільшого не задоволені професійною активністю та соціальною реалізацією своїх чоловіків. З одного боку, це свідчить про гендерні тенденції, що спостерігаються у світі останнім часом, а з другого боку, говорить про назриваючу кризу в стосунках між чоловіками та жінками, основною причиною якої є приділення жінками більшої уваги професійній та соціальній реалізації, ніж господарсько-побутовим, батьківсько-виховним функціям.

За даними кореляційного аналізу інтегральних показників сімейного функціонування та подружніх стосунків у дружин виявлено, що чим більш згуртованою є сім'я, тим більше жінка реалізує себе в батьківсько-виховній функції ($r=0,582$, при $p \leq 0,05$). Збільшення ідеальної гнучкості, за уявленнями жінок, пов'язане зі зменшенням значення інтимно-сексуальної сфери подружніх стосунків ($r=-0,561$, при $p \leq 0,05$) та зовнішньої привабливості своїх чоловіків ($r=-0,496$, при $p \leq 0,05$), реалізації себе в господарсько-побутовій ($r=-0,476$, при $p \leq 0,05$) та батьківсько-виховній сферах ($r=-0,549$, при $p \leq 0,05$), очікування соціальної активності від чоловіків ($r=-0,575$, при $p \leq 0,05$).

Виявлені певні взаємозв'язки між інтегральними показниками сімейної згуртованості та адаптації та рольовими очікуваннями і домаганнями багатодітних чоловіків. Згуртованість в актуальному сімейному гомеостазі сприяє покращенню інтимно-сексуальних стосунків між подружжям ($r=0,638$, при $p \leq 0,05$) та підвищенню значущості свого зовнішнього вигляду ($r=-0,730$, при $p \leq 0,05$), готовності проявляти себе в господарсько-побутовій сфері ($r=0,820$, при $p \leq 0,05$). Збільшення ідеальної згуртованості, за уявленнями чоловіків,

Таблиця 3

Рольова адекватність багатодітних подружжів

Сімейні цінності	Середні показники за групами					
	Рольові установки чоловіків		РАч	Рольові установки дружин		РАж
	Дж	Оч	Дж-Оч	Дч	Ож	Дч-Ож
Господарсько-побутова	4,9	5,4	0,5	4,9	4,8	0,1
Батьківсько-виховна	6,0	6,3	0,3	7,6	6,2	1,4
Соціальна активність	7,0	5,8	1,2	6,6	7,2	0,6
Емоційно-психотерапевтична	5,8	7,1	1,3	5,2	6,9	1,7
Зовнішня привабливість	5,3	6,4	1,1	5,1	6,3	1,2

Примітка: Дж – домагання жінок, Дч – домагання чоловіків, Ож – очікування жінок, Оч – очікування чоловіків, РАж – рольова адекватність жінок, РАч – рольова адекватність чоловіків.

приводить до більших очікувань соціальної активності відносно своїх дружин ($r=0,795$, при $p \leq 0,05$). Збільшення гнучкості, за уявленнями чоловіків про ідеальну сім'ю, сприяє збільшенню особистісної ідентифікації з дружиною ($r=0,895$, при $p \leq 0,05$) та значущості зовнішньої привабливості їхніх жінок ($r=0,660$, при $p \leq 0,05$).

Результати дослідження за основними параметрами дитячо-батьківської взаємодії представлені в таблиці 4. Аналіз результатів показує, що багатодітні родини демонструють середні показники по більшості параметрів взаємодії батьків і їхніх дітей, таких, як: невимогливість – вимогливість, м'якість – суворість, автономність – контроль, непослідовність – послідовність, задоволення стосунками з дитиною.

За параметром «Виховна конфронтація в сім'ї» виявлено середні показники в матерів та підвищені – в батьків. Отримані дані можна пов'язати з виділеними О. Захаровим [4] рисами патогенного типу виховання, що може призводити до виховної конфронтації всередині сім'ї, а саме з низькою згуртованістю і розбіжностями членів родини з питань виховання. Отримані за параметром «Емоційна дистанція – близькість» середні показники в матерів та низькі в батьків говорить про те, що батьки менш близькі емоційно зі своїми дітьми, ніж матері. І матері, і батьки демонструють високі показники за параметром «Відкидання – прийняття», що відображує базове позитивне ставлення батьків до дитини, прийняття її особистісних якостей і поведінкових проявів. Виявлені статистично подібні низькі показники за параметрами «Відсутність співпраці – співпраця» (у матерів 42, у батьків – 27) та «Тривожність за дитину» (25 і 23 відповідно). Співпраця відображає рівність і партнерство у відносинах батьків і дітей, а її відсутність є результатом порушених відносин, авторитарного чи байдужого стилю виховання. Певний рівень батьківської тривожності необхідний, як такий, що забезпечує дитині відчуття захищеності, безпеки та небайдужості з боку батьків. Отже, дані за двома останніми шкалами говорять

про тенденцію до байдужості, що притаманна взаємодії між батьками та дітьми в багатодітних родинах (табл. 4).

Кореляційний аналіз інтегральних показників сімейного функціонування та батьківського ставлення матерів показав, що збільшення гнучкості в актуальному сімейному гомеостазі реальної сім'ї призводить до більшої емоційної близькості матерів із дітьми ($r=0,520$, при $p \leq 0,05$), сприяє більшому прийняттю дітей ($r=0,469$, при $p \leq 0,05$), налаштовує жінок на співпрацю з ними та загалом ($r=0,585$, при $p \leq 0,05$), підвищує рівень задоволення стосунками з дітьми ($r=0,509$, при $p \leq 0,05$). Ідеальні уявлення матерів про сімейну гнучкість позитивно пов'язані зі схильністю до співпраці з дітьми ($r=0,481$, при $p \leq 0,05$).

За результатами кореляційного аналізу даних чоловіків встановлено, що чим більш згуртована реальна сім'я, тим менш близькі емоційно батьки до своїх дітей ($r=-0,807$, при $p \leq 0,05$). Також у цьому випадку зменшується виховна конфронтація в родині з боку батьків ($r=-0,808$, при $p \leq 0,05$). Збільшення згуртованості сім'ї супроводжується підвищенням рівня задоволення відношеннями з дітьми в їхніх батьків ($r=0,785$, при $p \leq 0,05$).

За уявленнями чоловіків, в ідеально згуртованій сім'ї вони більш вибагливі до своїх дітей ($r=0,693$, при $p \leq 0,05$), але при цьому – менш суворі ($r=-0,680$, при $p \leq 0,05$), налаштовані на співпрацю з ними ($r=0,582$, при $p \leq 0,05$) і загалом – більш задоволені своїми відношеннями з дітьми ($r=0,822$, при $p \leq 0,05$). Чим сильніше реальна сім'я адаптується (підлаштовується під вплив зовнішніх стресорів), тим менш вибагливіші батьки до своїх дітей ($r=-0,878$, при $p \leq 0,05$). Але одночасно вони менш схильні до співпраці з дітьми ($r=-0,868$, при $p \leq 0,05$) та менше задоволені відношеннями з ними ($r=-0,844$, при $p \leq 0,05$).

Ідеальна, за уявленнями чоловіків, сімейна адаптація передбачає збільшення контролю над своїми дітьми ($r=0,755$, при $p \leq 0,05$) та виховної конфронтації ($r=0,768$, при $p \leq 0,05$). Крім того, в сім'ї з ідеальною адаптацією батьки стають менш

Таблиця 4

Показники батьківського відношення в багатодітних сім'ях

Показники	Середні показники за групами (проценти)		t-критерій	p
	матері	батьки		
Невибагливість – вибагливість	44,75	47,78	-0,43	0,671
М'якість – суворість	61,76	51,11	1,54	0,131
Автономія – контроль	39,41	47,78	-1,07	0,291
Емоційна дистанція – близькість	54,12	37,78	2,28	0,027
Відкинення – прийняття	78,24	67,78	2,28	0,027
Відсутність співпраці – співпраця	41,76	26,67	2,44	0,018
Тривожність за дитину	24,71	23,33	0,52	0,603
Непослідовність – послідовність	55,88	51,11	0,77	0,445
Виховна конфронтація	57,06	68,89	-1,97	0,055
Задоволення стосунками з дитиною	54,71	65,56	-1,71	0,094

послідовними ($r=-0,647$, при $p \leq 0,05$) та менше приймають своїх дітей ($r=-0,768$, при $p \leq 0,05$).

Висновки. Переважна більшість багатодітних родин відносяться до середньофункціональних сімейних систем. Дружини бачать свою ідеальну сім'ю більш згуртованою, ніж чоловіки.

У подружніх стосунках для чоловіків найбільш важливі батьківсько-виховна, соціальна активність, особистісна ідентифікація з дружиною та емоційно-психотерапевтична функції, для дружин – соціальна активність та емоційно-психотерапевтична, найменш значущою як для чоловіків, так і для дружин є цінність інтимно-сексуальної та господарсько-побутової сфери. Загалом, сімейні цінності багатодітних подружжів узгоджені.

Батьки в багатодітних сім'ях більш схильні до проявів виховної конфронтації в сім'ї, більш емоційно дистанційовані, менше приймають дітей та менше налаштовані на співпрацю з ними, ніж матері. Виявлено зниження батьківської тривожності та співпраці, як у батьків, так і в матерів.

Кореляційний аналіз показав розвинену систему взаємного впливу інтегральних параметрів сімейного функціонування на подружні стосунки та батьківське ставлення в багатодітних сім'ях. При цьому в дружин виявлено більше зв'язків між уявленнями про ідеальну сім'ю та параметрами подружніх стосунків, але більше зв'язків між показниками актуального сімейного гомеостазу та параметрами материнського ставлення. У чоловіків актуальне та ідеальне сімейне функціонування з однаковою частотою виявляє взаємний вплив із параметрами подружніх і батьківських відношень.

Література:

1. Варга А.Я., Драбкина Б.С. Системная семейная психотерапия. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
2. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.
3. Занфіров В.А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону 2006 р., автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2006. 20 с.
4. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез: монография. Ленинград: Медицина, 1988. 248 с.
5. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. М.: Академия, 2007. 432 с.
6. Родинні взаємини і проблеми виховання дітей / С. Карпинець, Б. Кіндратюк, Л. Ковальчук та ін. Івано-Франківськ, 1995. 48 с.
7. Родинно-сімейна енциклопедія / за заг. ред. Ф.С. Арвата. К.: Богдана, 1996. 436 с.
8. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 роки): Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року. К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. 254 с.
9. Становище багатодітних сімей в Україні: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2006 року) / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; Державний інститут розвитку сім'ї та молоді; Керівники авт. колективу: Л.Є. Смола, Є.М. Луценко. Харків: Фоліо, 2007. 223 с.

Крамченкова В. О., Романко Н. С. Особенности супружеских и родительских отношений в многодетных семьях

В статье представлены результаты исследования интегральных параметров семейного функционирования в многодетных семьях, определены типы семейных систем, показатели супружеских отношений мужей и жен, параметры их родительского отношения во взаимодействии «родитель–ребенок». С помощью корреляционного анализа установлена взаимосвязь параметров семейной сплоченности и адаптации с показателями родительских и супружеских отношений в многодетных семьях.

Ключевые слова: многодетная семья, семейное функционирование, супружеские отношения, родительское отношение, сферы семейного взаимодействия.

Kramchenkova V. O., Romanko N. S. Peculiarities of spouse and parental relation in families with three or more children

In the article represented results of researching integral parameters family functioning in large families, defined types of family systems, indexes of matrimonial relations between husbands and wives, parameters of their parental attitude in interaction «parent-child». With the help of correlation analysis was determined a correlation of parameters of family unity and adaptation with indexes of parental and matrimonial relations in large families.

Key words: large family, family functioning, matrimonial relations, parental relations, spheres of family interaction.